

Olukord Liivimaal

Eesti pärast allajäämist muistses vabadusvõitluses

Mõiste *Eesti* on 13. sajandi teisest veerandist rääkides üsna tinglik. Rangelt võttes polnud veel ei Eestit ega eestlasi. Jah, siitkandimehi kutsusid nende naabrid ühe nimetusega, läänepoolsed naabrid just eestlasteks. See tähendab, et **ühist oli siinsetel asukatel rohkem kui erinevat**. Juba 11.–12. sajandil olid muinaseestlased olnud vajadusel suutelised mesti heitma, „kogu tšuudide maa” malev oli paaril korral käinud Pihkva all ja küllap mujalgi; alles äsja oli muistse vabadusvõitluse käigus piisavat ühistunnet üles näidatud. Muinaseestlastest, see tähendab praeguste eestlaste **peamistest** esivanematest, võime seetõttu kõnelda ilma igasuguste süüme-piinadeta.

Kuid praeguste eestlaste esivanemaiks olid – lisaks muinaseestlastele – ka tollal siia paigale jäänud sakslased (täpsemalt peamiselt saksid) ja taanlased, osalt venelased (ehkki ka suurvene etnost polnud veel olemas, see alles hakkas tekkima), kellega peetud võitlustest see raamat jutustab, ja teisedki. Meie praegune identiteet rajaneb keelel ja – kuidas seda öeldagi – kujuteldaval geneetilisel järjepidevusel, mistõttu taoline arusaam võib tunduda võõrastav.

Igal inimesel on kaks vanemat, neli vanavanemat, kaheksa vanavanavanemat... Meid eraldab noist kaugetest aegadest 25–30 põlvkonda. Tagasi lugedes kahekümne viiendas põlves on igapähele meist otseseid esivanemaid teoreetiliselt 33 554 432, kolmekümnendas põlves aga – tõmmake hinge – 1 073 741 824. Üks miljard ja peale. Veel põlvkond edasi, ja juba üle kahe miljardi. Muidugi ei saa tegelikke eellasi olla nii palju, Maa elanikkond oli toona poole miljardi inimese ümber. Suure enamuse neist hiiglaslikest arvudest moodustavad kattumised, samad isikud eri põlvnemisliinides ja isegi eri põlvkondades. Aga kui suure enamuse nad moodustavad? Oletame, et kattuvus on lausa 99,9%. Allesjäänud 0,1% tähendab tagasi lugedes kolmekümnendas põlves ikkagi enam kui miljonit inimest. Neid Eesti asukaid, keda muinaseestlasteks võiksime nimetada – neid, kes kõnelesid emakeelena läänemeresoome keelemurdeid –, oli pärast muistses vabadusvõitlust ja järgnenud arveteklaarimisi vallutajate endi vahel aga vast 100 000 ümber...

Suur osa hõredalt asustatud Kirde-Eestist oli tollal pigem vadjalaste pärusmaa. Veelgi hõredama asustusega Edela-Eestist käis osa, võib-olla kuni Pärnu jõeni välja, liivlaste Metsepole maakonna külge. Kagueestlased, võrokeste ja setode eelkäijad, erinesid keelelt ja tavadel selgelt ülejäänud mandrieestlastest – nagu tänapäeval, kuid eeldatavasti enamgi – ning olid keeleliselt arvatavasti lähemal Pihkvamaa tollal veel valdavalt läänemeresoome algupära maaelanikkonnale, samuti eesti-latgali segaasustusega Atsele elanikele. 19. sajandil venestunud-lätistunud kraasna ja lutsi „maarahvas” võisid olla nende riismed. Edasi, tuntava osa – Saaremaal mõnede arvates lausa veerandi elanikkonnast – moodustasid orjad. Enamasti võõrsilt sõjavangidena toodud. Saarlased omakorda olid keelelt, kommetelt ja enesetunnetuselt võib-olla lähedasemad Kuramaa põhjaosa läänemeresoome päritolu kurelaste

ning ehk ka omal ajal Eestist lähtuvalt asustatud Páris-Soomega (*Varsinai-Suomi*). Soome ajaloolane professor Matti Klinge on esitanud vahel küll tõsiteadlastest kolleegide pilgete alla sattunud, kuid üsnagi argumenteeritud hüpoteesi, mille kohaselt need kolm ala moodustasid kaugemas minevikus omamoodi „mereriigi”, mis konkureeris samasuguse riikliku moodustisega Sveemaal ja Satakunnas.

Ent see selleks, oluline on antud juhul, et Eesti varasemast 150 000–180 000 asukast ei saanud pärast aastakümnetepikkust verevalamist palju üle saja tuhande alles olla. Asustus polnud ühtlane, vaid koondunud üksteisest ulatuslike metsa- ja soovöönditega eraldatud „saarteks” ja „saarekesteks”, mis vastasid suurematele ja väiksematele muinasmaakondadele ning üksik-kihelkondadele. Tollased piirid, muide, olidki siinmail mitte jooned pärgamendil ja piirikivide rida maastikul, vaid laiad asustamata või väga hõreda asustusega alad, eikellegimaa või ühisvalduses vööndid, kus poolte kasutusõigused tingimata võrdsed ei pruukinud olla. Selline oli hiljem ka Vana-Liivimaa piir otseste idanaabrite Pihkva ja Novgorodi feodaalvabariikidega, seejärel Moskooviaga. Siinpool piiri Kagu-Eestis Vastseliina, sealpool Irboska, vahepeal peamiselt ühisvalduses alad. Kirde-Eestis moodustas loomuliku loodusliku piiri Narva jõgi ja venelastel oli jõel ammuseid õigusi. Ent siiski: siinpool Narva ja Vasknarva, sealpool Jam ja Oudova (Gdov), vahepeal rohkem eikellegimaa või ühisvaldusena käsitletav ala. Kui venelased 15. sajandi viimasel veerandil rajasid Petseri kloostri ja seejärel Ivangorodi kindluse, siis nad sisuliselt annekteerisid selle piirivööndi.

Kohe muistse vabadusvõitluse kannul ei saanud Eestisse mingit püsivamat rahuaega. Vastupidi, järgnes terve seeria uusi vaenuseid ja vägivaldseid võimuvahetusi. Eesti ala vallutamine ja sundristiusustamine toimus 13. sajandi esimesel veerandil

Taani juhitud ristosõjas, ent peamiselt 1202. aastal Riias asutatud Mõõgavendade ordu kätega. Taani ametlik juhtroll tulenes selle riigi suurest kaalust põhjapoolses Euroopas ja eriti Läänemere ääres. Ka Lübeck, Saksamaa tollane ainus merevärv Läänemere ääres, oli veel Taani ülemvõimu all – koos suure osa Põhja-Saksamaaga. Taanlased olid juba aastakümneid varem alustanud ristiretki paganlike vendide vastu Läänemere lõunakaldal, võtnud ette sõjakäike ka Eestisse ja Soome. Võitlus laplastest kuni preislaste ja vendideni ulatunud paganliku vööndi ristimiseks ja maharahustamiseks oli alanud juba ammu, iseäranis hoogustunud aga alates 1160.–1170. aastaist.

Meie ajalookirjutuse traditsioon eristada sellest just aastad 1208–1227 eestlaste muistse vabadusvõitluse perioodiks on puhtalt kokkuleppeline ning tingitud ühe – küll väga olulise, detailse ja mitmes muuski mõttes väljapaistva, kuid siiski vaid ühe – allika, Henriku Liivimaa kroonika ületähtsustamisest. Muidugi, nii hea narratiivse allika olemasolul ei saanudki vist teisiti minna. Ent Henriku kroonika on kirjutatud Riia piiskopi Alberti ülistuseks, keskendub Riia sakslaste tegemistele ning pöörab vastavalt vähem tähelepanu taanlaste ettevõtmistele, vahel vähendab neid või vaikib neist sootuks. Kroonika suhtub taanlastesse varjatud vaenuga ja on üldse saanud oma lõpliku kuju ajal, mil nood siinsetest asjadest ajutiselt päris kõrvale olid tõrjutud. Sellest siis see hälve meie arusaamistes.

Taani juhtroll oli kaasaegsetele ilmne ja seda rõhutas veelgi paavstikuuria tugi Taani kuningale. See seos oli muidugi võrdelise iseloomuga: paavst toetas kuningat, sest see oli regiooni olulisim võimumees ja tema kätega oli kõige kergem ja perspektiivsem läbi viia Rooma soovitud poliitikat – Taani kuningas aga oli ümbruskonna kaalukaim valitseja muuhulgas just seetõttu, et oli nõnda tihedates ja usalduslikes suhetes paavstivõimuga. Taani laiutamine

polnud muidugi meeltemööda Põhja-Saksa vürstidele ja linnadele, tasapisi kogunes vimm ja kujunes Taani-vastane koalitsioon.

1223. aasta mais võttis Schwerini krahv Heinrich I Must oma lääniisanda Taani kuninga Valdemar II Võitja koos tema troonipärijaga ühe jahiretke ajal Lyø saarel ootamatu kallaletungiga vangi. Kuninga 1225. aasta jõuludeni kestnud vangistuse ning muude taanlasi sel ajal tabanud lüüasaamiste ja tagasilöökide mõjul pressiti talt välja tohutu lunaraha ja ulatuslikud järeleandmised, mille täitmiseks antud vandest paavst Honorius III ta küll peagi vabastas. Juulis 1227 sai Valdemar Bornhövedi lahingus rängalt lüüa, ent ei loobunud isegi pärast seda katsetest oma õne tagasi pöörata ega ka pidevatest kohtuprotsessidest Roomas.

Eesti alal oli Valdemari vangistuse alguses käimas suur eestlaste ülestõus, mis Riia sakslaste ja siinsete taanlaste ühisjõududega aastail 1223–1224 maha suruti. Maa alistati uuesti. Valdemar oli juba varem loovutanud Mõõgavendade ordule Sakala ja Ugandi. 1225. aastal hõivasid sakslased taanlastelt Viru- ja Järvamaa, 1227. aastal aga ülejäänud Põhja-Eesti koos Tallinna linnusega. Ristimine ja alistumisleping suruti peale ka saarlastele, kes olid kujunenud olukorras sisuliselt liitunud Valdemari toetanud koalitsiooniga. Nagu nii sageli ajaloos: minu vaenlase vaenlane on minu sõber... Ühesõnaga, mõõgavennad haarasid enda kätte peaaegu kogu selleks ajaks vallutatud Liivimaa, tõrjudes välja taanlased ja minnes teravasse konflikti Taanit toetanud paavstivõimuga.

Paavsti käsul käisid asja kohapeal klaarimas, kirgi jahutamas ja tülitsejate vahel rahu sobitamas tema legaadid ning nonde asemikud ja volimehed. Et nõrgestatud Taani huvide kaitsmine oli raske, tehti katse otse Roomale alluva vaheriigi loomiseks taanlaste siinsetes valdustes, kuid lõpuks jagati selle maad ikkagi Mõõgavendade ordu ja Riia piiskopi vahel. See sündis juba pärast

Bornhövedi lahingut. Mainima peab sedagi, et paavst paavstiks, aga paar tema esindajat kuulusid isiklikelt sümpaatiatelt pigem sakslaste leeri või vähemalt said aru, et tekkinud olukorras pole Liivimaal sõjalises mõttes toetuda kellelegi peale ordu.

Märtsis 1227 paavstiks tõusnud Gregorius IX oli Liivimaa küsimustes oma eelkäijast veelgi Taani-meelsem. Seetõttu olid mõõgavennad Lääne-Euroopat juba paar sajandit lõhestanud paavstitrooni ja Saksa-Rooma keisrikoja vahelises permanentses ülemvõimutulis sunnitud oma huvide kaitseks asuma keisrimeelsele positsioonile (keisri poole hoidsid nad **saksa rüütli**orduna loomuldasa nagunii). Keisriks oli tollal Friedrich II Hohenstaufen, kes resideeris peamiselt Sitsiilias ja Lõuna-Itaalias ning kelle paavst Gregorius oli äsja, novembris 1227 kirikust välja heitnud. Mitte viimast korda, olgu öeldud. Saksamaal esindas teda tema poeg, Saksamaa (tiitli järgi roomlaste) ja Sitsiilia kuningas Heinrich VII. Too läänistas juulis 1228 mõõgavendadele nende valdused ka ametlikult. Peagi läänistas ta valdused esimesele, aasta varem Riia piiskopi Alberti poolt ametisse seatud Saare-Lääne piiskopile Godefridile. Godefridi piiskopkond seisis mõõgavendade sõjalise kaitse all, kolmandiku sellest oli ta vastutasuks ordule loovutanud.

Pikkade tülide ja protsessimise tulemusena taastati aastail 1230 ja 1233 lühikeseks ajaks paavstlik vaheriik Viru-, Järva- ja Läänemaal, kuid katse võtta mõõgavendadelt ka Tallinna ja Harjut lõppes orduvendade avaliku relvastatud vastuhakuga. Ordumeister Volkwin oli juba valmis järele andma, kuid tema kaasvennad keeldusid sellest kangekaelselt ja vangistasid lõpuks ordumeistri kolmeks kuuks. Paavsti osalt eestlastest vasallid said Toompeal peetud tapatalgus raskelt lüüa, enamik neist hukkus või vangistati ja vabastati hiljem lunaraha vastu, nende valdused konfiskeeriti ordu poolt, järjekordne paavstikuuria esindaja sisuliselt aeti maalt minema.

Kõik see leidis aset olukorras, kus Valdemar II oli taas sõda alustanud ning kehtestas peagi Lübeckile mereblokaadi. Et see ei võimaldanud linna kogunenud ristisõdijail järjekordseile ristiretkedele lahkuda ja halvendas järsult kristlaste olukorda Liivimaal, oli tulemus loodetule vastupidine: möögavendade ja riialaste kaebuste järel kutsus paavst kuninga kirikuvandega ähvardades korrale, blokaad lõpetati 1234. aastal ja Taani läbi-rääkimispositsioonid hoopis nõrgenesid.

Kuid ka sakslaste leeris polnud üksmeelt. Seda lõhestasid juba mainitud paavsti- ja keisrivõimu vahelised vastuolud – selge, et otseselt kiriklikud isandad olid paavstikuuriaga rohkem seotud. Lisaks Saksamaa valitsevate suguvõsade isekeskine vaenutsemine, konfliktid keisri ja tema kuningast poja vahel, erinevate riigivürstide ja linnade tülid, mis sageli ka siinmail peegeldusid. Eestlaste 1222.–1224. aasta ülestõusu mahasurumise järel oli Eesti ala ordu ja piiskoppide vahel ümber jagatud, muuhulgas oli asutatud Tartu piiskopkond (ehkki veel mitte selle nime all), kuid päris rahul polnud lepinguosalistest nähtavasti keegi. Pärast Saaremaa alistamist paisus rahulolematuse aastatepikkuseks omavaheliseks tüliks. Riia piiskopi Alberti surm jaanuaris 1229 lisas uue probleemi – talle nimetati korraga kaks ametijärglast –, mida paavstikuuria järjekordse legaadi kohalesaatmisega lahendama pidi.

Lisaks sellele kõigele käis täie hooga edasi ristisõda. Ordu pöördus lõunasse, semgalite, seelide, kurelaste ja kuršide vastu, kelle selja taga oli Leedu. 1228. aastal põletasid semgalid ja leedulased maha Dünamünde kloostri ja sellele vastati suure tasuretkega. Peagi tuli sõjategevusse pikem vahe hirmsa näljahäda tõttu, mis maad tabas ning mille mõjul kurelased (mitte balti hõim kuršid, vaid Kuramaa põhjaosa, Vanema muinasmaakonna läänemeresoome asukad) võtsid oma „kuninga” Lemmekinuse

eestvedamisel 1230. aastal Riiast vastu ristimise koos kõige kaasnevaga – vastutasuks toiduabi eest.

Veel veidi ordust

Enne Teist maailmasõda räägiti Eestis vahel *meie* või *eestlaste orduriigist*, mis olnud osa „meie endi” ajaloost ning pakkunud kaitset ja turvalisust ka eestlastele. Ehkki osa meie ajaloost orduriik muidugi oli, on see vaatenurk siiski liialdus. Kuid talupoegade olukord oli ordualadel tõepoolest parem ja neile jäeti nende omavalitsuskorraldus, sest ordul kui rüütelmunkade sõjalisel organisatsioonil polnud erilist vajadust läänimeeste rüütliteenistuse, seega ka maade läänistamise järele. Rõhutan, et praegu käib jutt Mõõgavendade ordust ja sellest välja kasvanud Liivi ordu algusaegadest, mitte näiteks Liivi sõjale eelnenud sajandist, mil ordu kaotas kiiresti oma sõjalist tähendust ja olemasolu õigustust, lõhenes usupuhastuse pingetes, jäi lõpuks ajale täiesti jalgu ning muutus paarisaja valdavalt vanema- ja keskealise, lihtsalt elu nautiva ja enamasti tsiviilameteid pidava härrasmehe klubiks.

Keskmise tänapäeva eestlase silmis on tollased ordurüütlid mõrtsukad ja vägistajad, riisujad ja põletajad, kel kodus vaat et inimluudest mööbel. Selline ettekujutus on vähemalt 13. sajandi osas tõest üsna kaugel – ehkki peab paika selles, et orduvennad olid kahtlemata vilunud tapjad. Hakkame pihta asjaolust, et ordurüütleil polnudki sellal kodu. Nagu neil polnud ka peret ega lapsi. Nii Mõõgavendade ordu kui ka viimasest tekkinud Saksa ordu Liivi orduharu järgisid põhimõtteliselt templirüütlite kodukorda, mida oli loomulikult oludega kohandatud ja täiendatud. See tähendas ranget distsipliini ja üpris spartalikke eluviise.

Ordu liikmed jagunesid kolmeks: rüütel-, preester- ja teenijavennad. Rüütelvennaks soovija pidi tõestama oma põlvnemist rüütli- või vähemalt ministeriaaliseisusest. Tõsi, Balti ristisõja alguskümnenditel olid mitmedki ordurüütliid segasevõitu päritoluga, vastu võeti vahel ka kaupmeeste ja teiste linnakodanike poegi. Oli isegi üks tõenäoliselt liivlasest orduvend. Et nimeliselt on teada vaid murdosa ordurüütleid, võis selliseid tegelikkuses olla rohkem, teenijavendade seas aga oli kohalike hõimude esindajaid kindlasti veelgi enam. Ent ka selles küsimuses ei ole mõtet ennast petta. Lõviosa orduvendadest tuli nii siis kui ka edaspidi, kuni Liivi ordu kuulsusetu lõpuni, Saksamaalt. On iseloomulik, et ajavahemikul 1237–1562 pärinesid 770-st kindlalt või oletuslikult teada oleva päritoluga Saksa ordu Liivimaa haru ordurüütlist Liivimaalt kindlasti vaid 15 ja oletamisi 2 – ehk kokku kõigest 2,2%. Ordu polnud seetõttu kunagi päris „oma” isegi siinsete saksakeelsete elanikkonnarühmade enamuse jaoks.

Ordusse ei pääsenud päris juhuslikud soovijad. Uuriti nende tausta ja motiive, kontrolliti vajalikke oskusi – rüütelvennakandidaatide puhul niisiis ka rüütliettevalmistust, võitlusoskusi. Võib ju väita, et orduvendade seas oli rohkesti rüütlitest isade nooremaid poegi, kel polnud suurt midagi pärida. Kuid ka taolistele noormeestele olid elus lahti muudki teed karjääriks peale vaimuliku ordu. Mitmel pool Euroopas ja mere taga, ka siinsamas Liivimaal, leidis piisavalt võimalusi endale mõõgaga rüütliks välja teenida. Ordusse astujad loobusid nendest võimalustest.

Ordusse tuldi peamiselt usulistel põhjustel – muid motiive võis lisaks olla, kuid see pidi alati olema. Tuldi, et mõõgaga Issandat teenida, usku levitada ja kaitsta. Mõõgavendade ametlik nimetus oli Kristuse Sõjateenistuse Vennad. Väär oleks arvata, et ordusse tuldi märtrisurma otsima – seda küll arvatavasti ei peljatud, Jumal oli ju nendega, kuid otseselt ka ei otsitud. Orduvennad olid –

üldistatult – kindlasti veendunud omas Tões, selles, et nad Jumala asja ajades Tema kindla kaitse all on. Tänu sellele kreedole nad ilmselgelt vaenlase palge ees hirmu ei tundnud. Kuid eelkõige olid nad professionaalsed sõjamehed, kes ei kavatsenud mitte ise esimesel võimalusel kuulsusrikkasse surma minna, vaid Jumala vaenlased halastamatult maha nootida. Nii siin ja praegu kui edaspidigi. Selle poolest erinesid ordurüütliid tänapäeva usufanaatikuist-terroristidest.

Ühtlasi olid ordurüütliid mungad ja loobusid orduisse astudes kõigest maisest, nii oma varast (ordu kasuks muidugi) kui ka sugulastest. Ordurüütel ei tohtinud enam lävida perekonna ega ilmalike sõpradega, tema kirjavahetus – kui seda oli – vaadati läbi. Ükskõik millise naise, isegi orduvenna enda ema puudutamine, saati siis näiteks suudlemine, oli rangelt keelatud. Karta võib, et seksuaalne karskus, ihade allasurutus vallandus seda metsikuma raevuna tapluses. Orduvennal polnud isiklikku omandit ega väikseimatki rahasummat. Peale ordumeistri ei tohtinud kellegi kastidel ega paunadel olla lukke. Rahuolukorras elati kindla päevaplaani järgi, mille osaks olid ühispalvused ja ühised söömaajad. Viimaseid oli päevas nähtavasti vaid kaks. Söögikordadel kehtis range vaikimishõue ja nende ajal loeti vendadele ette pühakirja või muid sobivaks peetud raamatuid. Peeti kinni kiriklikest paastuaegadest. Liha söödi ka muidu vaid kolm korda nädalas, kuid sõjaolukorras seda reeglit järgida polnud võimalik: siis oli vaja energiat, vastupidavust ja suurt füüsilist jõudu.

Et tegu oli kõigele vaatamata rüütlitega, siis kulus palju aega relvatreeningule. Magamisruumid (dormitooriumid) olid ühised, askeetlikud ja öö läbi osaliselt valgustatud. Orduvennad said ühelaadse, standardiseeritud, väga lihtsa varustuse, rõivad ja relvad. Neid vahetati harva, kuid see-eest hoiti heas korras. Ehted, ilustused ja mis tahes luksusesemed olid keelatud. Ka relvad pidid

olema kaunistusteta. Võrdsust ja vendlust rõhutati igal võimalusel. Kord oli vali, ülemustele kuuletumise nõue absoluutne – kuid kõik ülemused olid vendade endi valitud ja põhimõtteliselt tagandavad. Ilma loata ei tohtinud keegi kusagile lahkuda, reisil olles tuli kinni pidada marsruudist ja ettenähtud öömajakohtadest. Reeglite vastu eksinuid karistati karmilt. Levinuim oli keeld koos teistega lauas einet võtta, süüdlane pidi sööma põrandal nagu koer. Ka muud karistused olid häbistava, alandava iseloomuga. Raske-
mate süütegude korral võidi süüdlane ordust välja heita, eluks ajaks vangistusse sulgeda või hukata.

Lahingus allus orduvend vastuvaidlematult oma komandõrile. Igal ordurüütli oli kolm hobust ja relvakandjaks üks teenijavend, vahel harva veel teinegi koos neljanda hobusega. Ülemustele oli küll ette nähtud rohkem nii teenreid kui ka hobuseid, kuid neilt ka nõuti rohkem. Lahingus võitlesid nad vendade esiridades, kõige ohtlikumates kohtades. Preestervennad olid mitte ainult hingekarjasteks, vaid korraldasid ka ordu paberimajandust. Teenijavennad jagunesid sõjasulasteks ja ordus vajalikeks käsitööliseks – sepad, sadulsepad, puusepad jne. Võimalusel – kui selleks raha oli – olid teenijavendadest sõjasulased relvastatud-varustatud enam-vähem samamoodi nagu rüütelvennad, ainult veidi kergemalt. Teenijavendade peamine erinevus seisnes nende madalamas päritolus, mis ei võimaldanud rüütelvennaks saada. Peale teenijavendade oli ordul palgalisi sõjasulaseid ja meistrimehi, kes ei olnud mungatöötust andnud ja kelle arv kõikus vastavalt vajadusele. Mingil määral oli veel ilmalikke, kuid ordu eesmärke ja väärtusi jagavaid kaas- või poolvendi ning külalisrüütleid.

Rüütelvendi, kes moodustasid ordu põhijõu, polnud kuigi palju, Mõõgavendade ordu tippajal, vahetult enne Saule lahingut aastal 1236, oli neid vaid 100–120. Ordu kogu sõjajõud oli umbes kümme korda suurem. Ordut juhtis valitud meister. Mõõgavendadel

jõudis neid olla ainult kaks. Esimeseks oli aastail 1202–1209 Venno von Rohrbach. Temale tegi kirikus otsa peale Võnnu (Cēsise) komtuur Wickbert, kes ei suutnud taluda oma ametist tagandamise häbi ja kes tapatöö eest omakorda rattale tõmmati. Teiseks oli Volkwin von Naumburg zu Winterstätten Naumburgi krahvisuguvõsast, ametis alates oma eelkäija surmast. Juhtimine polnud siiski ainuisikuline, meister pidi kuulama teiste kõrgemate ametimeeste (ordumarssal, laekur ja varustusehoidja) nõu ning tal ei olnud ordu varakambri võtit. Viimase seisukorda kontrollisid regulaarselt kõige vanemad ja austatumad rüütelvennad. Orduvaldused jagunesid komtuurkondadeks, mõõgavendade tippajal oli neid kuus: Riia, Aizkraukle, Sigulda, Võnnu, Eesti alal Viljandi ja Toompea linnus Tallinnas. Ordumeister Volkwin resideeris Riias.

Mõõgavendade häving ja ühinemine Saksa orduga

Järgnes aga sõjaline katastroof. 1235. aastal puhkes uus sõda ordu ja leedulaste vahel. *Leedulased* ja *Leedu* on siin natuke ennatlikud mõisted, kuid need olid siiski juba tarvilusel. Ennatlikud seetõttu, et nende sõnade täpses tähenduses polnud Leedut ega leedulasi veel olemas. Nagu polnud rangelt võttes ka Eestit ega eestlasi, ometi kasutame neid mõisteid nende kaugete aegade kontekstis – ja kasutati neid ka toona –, saades ühtemoodi aru, millest jutt. Leedulased kujunesid hiljem kahe peahõimu, ida- või kagupoolsete aukštaitide ja lääne- või loodepoolsemate žemaitide baasil, sulandades endasse ka jatvinge, semgaleid, seele, muinaspreislasi ja teiste hõimude osi. Kui tollased Liivimaa allikad räägivad leedulastest, siis enamasti tagantjärele, ajal, mil Leedu kui kindlam kooslus ja kujunev riik juba olemas oli. 1235. aastal seda veel ei olnud.

Ühinemisprotsess küll juba käis – jõu, vägivallega – ja seda juhtis ühe Aukštaitija maakonna vürst Mindaugas, kes hiljem võttis mõneks ajaks vastu alul õigeusu, seejärel katoliku usu ning krooniti paavsti legaadi poolt Leedu kuningaks, lõpetas aga jälle paganana. Žemaitija oli temaga siiski opositsioonis – juba siis traditsioonilises: Lääne- ja Ida-Leedu vastasseis on tänapäevalgi Kaunase (mis jääb küll otseselt Žemaitijast veidi väljapoole) ja Vilniuse vaheliste pingete ja hõõrumiste näol olemas ja palju selgemal kujul kui Tartu-Tallinna konkurents Eestis.

Tollane ordu ja Liivimaa ei põrganud kokku siiski mitte Mindaugase, vaid žemaitide ja nende juhi, Mindaugase konkurendi (ja tõenäoliselt onu) vürst Vykintasega. Vykintase võidud võisid Mindaugasele valmistada pigem meelehärmi, sest lükkasid edasi žemaitide paindumist tema ülemvõimu alla. Otseselt Mindaugase võimuajal olid Leedu ja Liivimaa suhted enamasti keskmisest paremad, kohati väga headki. Ägeda ristisõdijate vastase maine on talle külge kleebitud hiljem – kuna ta ühendas Leedu, mis muutus pärast teda ristisõdijate peavastaseks Kirde-Euroopas.

Vürst on muide kokkuleppeline tõlkevaste, Leedu maakondi juhtinud vürste kutsuti sealsetes murretes *kunigaikštis*. Pole vaja erilist nupukust, et näha selles nii eestlaste seas kui mitmel pool mujalgi kasutusel olnud germaani päritolu sõna *kuningas*. Meil nimetati nõnda kas kihelkonnavanemaid (maakonnavanemaid ei olnudki) või sõjaajaks ametisse pandud sõjapealikke. Leedu polnud enne ühendamist põhimõtteliselt palju vähem killustunud kui Eesti. Üks Eesti ja Leedu erinevusi seisnes aga selles, et siinmail näib muinasaja lõpul juhtimine olnud kollektiivsema iseloomuga, sealmail aga olid vürstid oma võimutäiuselt kuningad mis kuningad. See võimu kontsentreerumine, vägivaldsem valitsemisviis andis sõjaajal hulga eeliseid. Näiteks kiirema ja täielikuma mobiliseerumisvõime.

Leedu (ja muinaspreisi) hõimude väga verised rüüsteretked naaberrahvaste vastu olid 12. sajandi viimastel kümnenditel järevalt hoogustunud ja just kaitseks leedulaste eest võtsid mitmed teised Baltimaade hõimud suhteliselt ruttu Läänest vastu ristimise koos sellega kaasnenud maksude, kuid ka kindlama kaitsega. Eesti ristiusustamise järel olid leedulased veel kaua peamised siinkandis rüüstamas käijad, ja kui märkida omamoodi ajateljele kõik teadaolevad eri ajal Eesti ala tabanud sõjalised kallaletungid, siis – üllatus-üllatus – on neid kõige pikema perioodi vältel tulnud mitte idast, vaid lõunast, Leedu suunalt. Viimastel sajanditel on asjalood olnud teisiti, seda küll.

Ordu oli seekord ilmselt ründav pool ning esialgu saatis mõõgavendi edu. 1236. aastal saabus Riiga taas suurem hulk ristsõdijaid Saksamaalt ja „kogu Tšuudimaa” (Novgorodi esimese leetopissi sõnad). Kui eespool orduvendade moraalselt palet veidi puhastada püüdsime, siis paljude üheks või kaheks hooajaks Liivimaale tulnud ristsõdijate näol oli tõesti tegu väga juhuslike tegelaste, sageli lausa röövliite ja marodööridega. Nõnda võtsid asja vahel ka orduvennad ise. Heaks näiteks on Liivimaa vanema riimkroonika kirjeldus Muhu linnuse vallutamisest 1227, mille ainus ellujäänud kaitsja pääsenud sarkastilise krooniku sõnul tänu sellele, et (minu rõhutused):

*Ta oma seljakott päästis ta:
ta viskas selle endale selga
täpselt nagu mõni ristsõitja
ja kandis seda siia ja sinna
seni, kuni ta
sobival võimalusel ristiväe eest põgenema sai.*

(värsid 1668–1675)